



ORIGINAL RESEARCH PAPER

Arts

આદિવાસી મહિલાઓમાં શિક્ષણ અને તેના પ્રશ્નો

KEY WORDS:

ડૉ. હિતેશકુમાર
લાલસિંહભાઈ
બામણીયા

શ્રી સહજાનંદ એમ.એસ.ડબલ્યુ કોલેજ, નરસિંગપુર તા: સંતરામપુર જિ: મહિસાગર

ABSTRACT

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં આદિવાસી મહિલાઓમાં શિક્ષણ અને પ્રશ્નો અંગે સંશોધક દ્વારા રજૂઆત કરવામાં આવી છે. ભારતમાં ધીમે-ધીમે સ્ત્રી શિક્ષણમાં સુધારો થઈ રહ્યો છે, પરંતુ પુરુષની સરખામણીએ સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનો દર ઓછો છે. છોકરાઓની સરખામણીએ ઘણી ઓછી છોકરીઓ સ્કૂલમાં નામ નોંધાવે છે, અને તેમાંથી ઘણી ભણવાનું છોડી પણ દે છે. નેશનલ સેમ્પલ સર્વે 1997ના આકંડાઓ પ્રમાણે, ફક્ત કેરળ અને મિઝોરમ રાજ્યમાં જ સાર્વત્રિક સ્ત્રી શિક્ષણ દર જોવા મળ્યો છે. શહેરી ભારતમાં છોકરીઓ લગભગ છોકરાઓની સમાંતર જ શિક્ષણ મેળવે છે પરંતુ ગ્રામીણ ભારતમાં સતત છોકરીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ છોકરાઓની સરખામણીએ ઓછું છે. યુ.એસ. (U.S.) ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ કોમર્સના 1998ના અહેવાલ અનુસાર, ભારતમાં સ્ત્રી શિક્ષણ માટે સૌથી મોટા અવરોધોમાં શાળાઓમાં અપૂરતી સુવિધાઓ (આરોગ્ય વિષયક સુવિધા), સ્ત્રી શિક્ષકોની અભાવ અને અભ્યાસક્રમમાં જાતી વિષયક પૂર્વગ્રહ સમાવિષ્ટ છે, (મોટાભાગની સ્ત્રીઓને નબળી અને લાચાર દર્શાવવામાં આવે છે. આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ સુવિધાઓનો વિસ્તાર કરવો એ એક મહત્વપૂર્ણ પ્રાથમિકતા છે. શિક્ષણ મહિલાઓના વ્યૂહાત્મક વિકાસ, આત્મનિર્ભરતા અને સામાજિક સમાનતામાં મદદ કરે છે.

આ સંશોધન મા આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ સુવિધાઓના વિવિધ પાસાઓની તથા પ્રશ્નોની વિગતવાર માહિતી આપી છે. અને શૈક્ષણિક સુવિધાઓ, શિક્ષક તાલીમ, સામાજિક અને આર્થિક સહાય, મહિલા શિક્ષણ પરામર્શ અને સ્વદેશી અને સંગઠિત શિક્ષણ જેવા મુદ્દાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. આ સંશોધનમાં, અમે વિવિધ સ્ત્રોતોમાંથી માહિતી અને સંશોધન મેળવ્યું છે અને આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણની સુવિધાઓને અસરકારક રીતે વિસ્તારવા માટે સૂચનો રજૂ કર્યાં છે. આ સંશોધન આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ તથા શિક્ષણ પ્રત્યેના નડતર રૂપ પ્રશ્નો પર મહત્વનો પ્રકાશ પુરૂ પાડે છે.

- પ્રસ્તુત શોધપત્રમાં ગૌણ માહિતીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.
- ચાવીરૂપ શબ્દો: આદિવાસી મહિલાઓ, શિક્ષણ, પ્રાથમિક, માધ્યમિક, ઉચ્ચ શિક્ષણ, અસ્પૃશ્યતા, અનુસૂચિત જાતિ, શિક્ષણલક્ષી પ્રશ્નો
- અભ્યાસનો હેતુ: આદિવાસી મહિલાઓનું શિક્ષણ તેમજ શિક્ષણલક્ષી પ્રશ્નો

• પ્રસ્તાવના

વિકાસ પ્રક્રિયા સાથે શિક્ષણને સીધો સંબંધ છે. આપણા દેશમાં સામાજિક-આર્થિક વિકાસ માટેનું પહેલું પગથિયું એ દેશના તમામ લોકોમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો ફેલાવો છે. ધાર્મિક કારણોસર આદિવાસી વર્ષો સુધી શિક્ષણથી વંચિત રહ્યા છે. હજુ પણ શાળાઓમાં કેટલીક જગ્યાએ સમાચાર માધ્યમોમાં જોવા, સાભળવામાં આવે છે અને અસ્પૃશ્યતા અંગેના દૃષ્ટાંતો અથવા આદિવાસી સમાજની મહિલાઓ તરફ સેવાતી અવગણનાને કારણે તેમનું શિક્ષણ અવરોધાતું જોવા મળે છે. આદિવાસી સમાજમાં લોકવાયકાઓ પ્રમાણે નાની વયે મહિલાઓને લગ્ન કરાવવામાં આવે છે. જેથી તેઓ અભ્યાસ કરી શકતાં નથી. આ સમાજમાં એવું લોકવાયકાઓ પ્રમાણે જોવા અને સાંભળવામાં આવે છે કે આદિવાસી મહિલાઓને લખતાં, વાંચતા આવડે એટલે બહુ થઈ ગયું અને ઘરની જવાબદારીઓને લીધે પણ મહિલાઓ આગળ વધુ શિક્ષણ લઈ શકતી નથી. તેઓ વધુમાં વધુ પ્રાથમિક શિક્ષણ સુધી જ વધુ મહિલાઓ ભણેલી જોવા મળે છે. પરંતુ સમયની સાથે સાથે થોડી બદલાવ આવતો જોવા મળે છે મહિલા શિક્ષણને અસર કરતાં પરિબલો (સમસ્યાઓ) નાની વયે લગ્ન, કૌટુંબિક અને સામાજિક

અપેક્ષાઓ, શિક્ષણની તક ઉપલબ્ધિ નો ઊંચો ખર્ચ, ઘરથી શાળા નું અંતર, અભ્યાસક્રમ, પરીક્ષા પદ્ધતિ જેવી વિવિધ સમસ્યાઓને લીધે મહિલાઓને શિક્ષણ લેવામાં સમસ્યાલક્ષી પ્રશ્નો જોવા મળે છે. આધુનિક શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર અંગેજોના સમયથી પ્રાપ્ત થયો. બધા વર્ગો માટે શિક્ષણ ખુલ્લું મુકાયું. પરંતુ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં અસ્પૃશ્યોને પ્રવેશ મેળવવાનો અધિકાર સૌપ્રથમ ઇ.સ. ૧૮૫૬ માં મળ્યો. અનુસૂચિત જાતિમાં સ્ત્રી શિક્ષણને પહેલા સ્વીકૃતિ અપાતી ન હતી. પરિણામે આવા સંજોગોમાં માતા-પિતા પોતાની પુત્રીઓને શાળામાં ભણવા મોકલતાં ન હોતા

• આદિવાસી મહિલાઓમાં શિક્ષણ

દરેક સમાજમાં મહિલાઓ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. શિક્ષિત મહિલાઓ વિના કોઈપણ રાષ્ટ્રના વિકાસ અને વિકાસની કલ્પના કરી શકાતી નથી. લોકશાહીમાં બાળકો અને મહિલાઓ બંનેને સમાન રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, પરંતુ નહેરુજીએ મહિલા શિક્ષણને વધુ મહત્વ આપ્યું છે. તે પ્રકારની માતા છે. બાળકોમાં પણ આવા જ સંસ્કારોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. પુરૂષો મોટાભાગે તેમના પરિવારને ટેકો આપવા માટે ઘરની બહાર રહે છે. અને મહિલાઓનો સમય બાળકોની સંભાળ રાખવામાં ઘરે પસાર થાય છે. જેના કારણે માતાની જવાબદારી વધી ગઈ છે. (વૈજુ, કેસી (2011)) કોઈપણ રીતે, વર્તમાન સમયમાં મહિલાઓની ફરજો અને જવાબદારીઓ વધી ગઈ છે. કારણ કે મોટાભાગે સંયુક્ત પરિવારો નથી. તેણીએ એકલાએ જ પરિવારના તમામ સભ્યોની સંભાળ લેવાની હોય છે અને તે જ તે ઘરની યોગ્ય સંભાળ રાખી શકે છે. જ્યારે તે શિક્ષિત થશે, ત્યારે તે પરિવારના તમામ લોકોની જરૂરિયાતો અને સંજોગોને સમજી શકશે અને તેનો ઉકેલ લાવી શકશે. મહાત્મા ગાંધીએ બાળકોના શિક્ષણની તુલનામાં મહિલા શિક્ષણને કોઈપણ રીતે નીચું ન જોયું, મહિલાઓના બલિદાન વિના, માણસનું સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું સ્વપ્ન ક્યારેય પૂરું થઈ શકે નહીં. જ્યારે મહિલા કોઈપણ કાર્યમાં વ્યસ્ત હોય ત્યારે તે ત્યાગનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે. તેણી જ્ઞાન સાથે જોડાયેલી છે. તેથી તે પર્વતને પણ ખસેડી શકે છે. મહિલા શિક્ષણ અંગે ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે જ્યાં સુધી મહિલા શિક્ષણને ગંભીરતાથી લેવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી બાળકોના શિક્ષણનો પ્રશ્ન ઉકેલી શકાય તેમ નથી.

• આદિવાસી મહિલાઓમાં શિક્ષણ સુવિધા

આદિવાસી મહિલાઓની આર્થિક અને સામાજિક દરજ્જાના ઉત્થાન માટે શિક્ષણ એ મહત્વનું સ્થાન છે. શિક્ષણ એ માત્ર આર્થિક વિકાસ માટે જ નહીં પરંતુ આદિવાસી સમુદાયોની આંતરિક શક્તિ માટે પણ સૌથી મહત્વપૂર્ણ સાધન છે જે તેમને જીવનના નવા પડકારોનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. સાક્ષરતા અને શિક્ષણ એ સામાજિક અને આર્થિક વિકાસના શક્તિશાળી માધ્યમો છે. આદિવાસીઓ માત્ર સાક્ષરતા અને શિક્ષણમાં સામાન્ય વસ્તી અને આદિવાસીની વસ્તી કરતા પાછળ નથી. આ અસમાનતા આદિવાસી મહિલાઓની મહિલાઓમાં વધુ નોંધપાત્ર છે, જેઓ દેશમાં સૌથી ઓછો સાક્ષરતા દર ધરાવે છે. શિક્ષણ એ એકમાત્ર સૌથી મહત્વપૂર્ણ માધ્યમ છે જેના દ્વારા વ્યક્તિઓ અને સમાજ વ્યક્તિગત દાનમાં સુધારો કરી શકે છે, યોગ્યતાનું સ્તર બનાવી શકે છે, અવરોધો દૂર કરી શકે છે અને તેમની સુખાકારીમાં સતત સુધારણા માટેની તકોને વિસ્તૃત કરી શકે છે. આ માત્ર પુરુષો માટે જ નહીં પરંતુ આદિવાસી મહિલાઓને પણ લાગુ પડે છે. (જ્યોર્જ, કે.કે. (2011)) આદિવાસી મહિલાઓમાં સાક્ષરતા દર અને શિક્ષણની સ્થિતિ તુલનાત્મક રીતે ઓછી છે, જેને વિકાસ માટે વધુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ સુવિધાઓને પ્રોત્સાહન આપવું અને તેની ખાતરી કરવી એ એક મહત્વપૂર્ણ મુદ્દો છે. શિક્ષણ મહિલાઓને વ્યૂહાત્મક વિકાસ, આત્મનિર્ભરતા અને સામાજિક સમાનતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે. આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણના વિવિધ પાસાઓને સમજવું મહત્વપૂર્ણ છે: આદિવાસી વિસ્તારોમાં શાળાઓ, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓની સ્થાપના થવી જોઈએ જેથી મહિલાઓ સરળતાથી શિક્ષણ મેળવી શકે.

• શિક્ષકો અને તાલીમ:

આદિવાસી મહિલાઓ માટે સ્થાનિક સ્તરે શિક્ષકોની ભરતી અને તાલીમ માટે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. શિક્ષકોએ આદિવાસી સંસ્કૃતિ અને ભાષા વિશે જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ જેથી તેઓ સંબંધિત સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને સત્તાવાર મુદ્દાઓ પર મહિલાઓને ધ્યાનમાં લઈ શકે.

• આદિવાસી મહિલાઓના પ્રશ્નો

• સામાજિક અને આર્થિક આધાર:

આદિવાસી મહિલાઓને શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે સામાજિક અને આર્થિક સમર્થનની જરૂર છે. સામુદાયિક સંસ્થાઓ, સરકારી યોજનાઓ અને એનજીઓ દ્વારા નાણાકીય સહાય, શિષ્યવૃત્તિ યોજનાઓ અને ઉદ્યોગસાહસિકતાને પ્રોત્સાહન આપવું જરૂરી છે.

• મહિલા શિક્ષણ પરામર્શ:

આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ પરામર્શ કાર્યક્રમો યોજવા જોઈએ જેથી તેઓ તેમના શિક્ષણનું આયોજન કરી શકે અને તકોને સમજી શકે. કાઉન્સેલિંગ દ્વારા તેઓ શિક્ષણ સંબંધિત મુદ્દાઓથી વાકેફ થઈ શકે છે અને જરૂરી વ્યૂહાત્મક સમર્થન મેળવી શકે છે.

• મહિલાઓ માટે સ્વદેશી અને સંગઠિત શિક્ષણ:

આદિવાસી મહિલાઓ માટેની શિક્ષણ પ્રણાલી સ્થાનિક સંસ્થાઓ, મહિલા જૂથો અને સ્વદેશી સંસ્થાઓ સાથે ગોઠવવી જોઈએ. આ સાથે મહિલાઓ મુક્તપણે તેમની સમસ્યાઓ આગળ લાવી શકે છે અને અસરકારક રીતે તેમના અધિકારોનો દાવો કરી શકે છે. આ તમામ પાસાઓ સાથે, આદિવાસી મહિલાઓને સંપૂર્ણ શિક્ષણ મેળવવાનો અને તેમની સ્વતંત્રતા, ગૌરવ અને સામાજિક પ્રગતિને વધારવાનો અધિકાર છે. (2011) સરકાર, સામાજિક સંસ્થાઓ અને સમાજના તમામ સભ્યોએ મળીને આદિવાસી મહિલાઓને શિક્ષણની સુવિધા પૂરી પાડવા અને તેમને સર્વાંગી વિકાસની તક આપવા માટે કામ કરવું જોઈએ.

• આદિવાસી મહિલાઓની શૈક્ષણિક સ્થિતિ

સ્થિતિ શબ્દનો અર્થ સમાજમાં વ્યક્તિ અથવા સમુદાયની સ્થિતિ છે. રોબર્ટ લોવી (1920) એ સમાજમાં મહિલાઓની સ્થિતિ નક્કી કરવા માટે ચાર અલગ-અલગ માપદંડો સૂચવ્યા: (1) વાસ્તવિક સારવાર, (2) કાનૂની દરજ્જો, (3) સામાજિક ભાગીદારીની તક અને (4) પાત્ર અને કાર્ય. મર્યાદા. કોઈપણ સમાજમાં મહિલાઓની સ્થિતિ એ તે સમાજમાં સામાજિક ન્યાયના સ્તરનું એક મહત્વપૂર્ણ પ્રતિબિંબ છે. યુનાઈટેડ નેશન્સ (1975) એ મહિલાઓની સ્થિતિને "વિદ્યાર્થી, પુત્રી, પત્ની, માતા, કાર્યકર તરીકે સ્ત્રીની સ્થિતિના સંયોજન તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી છે. આ હોદ્દાઓ સાથે જોડાયેલ શક્તિ અને પ્રતિષ્ઠા, અને તેના અધિકારો અને તેની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. ફરજનો ઉપયોગ કરો." સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘણીવાર તેમના શિક્ષણ, આવક સ્તર, રોજગાર, આરોગ્ય અને પ્રજનન ક્ષમતા તેમજ કુટુંબ, સમુદાય અને સમાજમાં તેમની ભૂમિકાના સંદર્ભમાં વર્ણવવામાં આવે છે. આદિવાસી સમુદાયોમાં, આદિવાસી મહિલાઓ મહત્વપૂર્ણ અને મહત્વપૂર્ણ છે. આદિવાસી મહિલાઓ તેમના સમાજમાં મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે કારણ કે તેઓ આદિવાસી સમાજમાં કુલ વસ્તીના લગભગ અડધા ભાગનો હિસ્સો ધરાવે છે. તેઓ ખૂબ જ મહેનતુ છે અને પરિવાર તેમજ કૃષિ ક્ષેત્રમાં મદદ કરવા માટે દિવસમાં 14 કલાકથી વધુ કામ કરે છે. (કિંમત) કુટુંબ અર્થતંત્ર, ક્ષેત્ર અને પર્યાવરણ વ્યવસ્થાપન તેમના પર નિર્ભર છે. આદિવાસી મહિલાઓ ઘર અને ખેતીમાં પુરુષોની ભાગીદાર તરીકે કામ કરે છે. સામાજિક, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં તેમના દ્વારા કરવામાં આવતી તમામ પ્રવૃત્તિઓ માટે તેઓ જવાબદાર છે. કારણ કે કુટુંબ કેન્દ્ર છે. આ તમામ ક્ષેત્રોમાં આદિવાસી મહિલાઓની ભાગીદારી વિના આદિવાસી સમુદાયનો વિકાસ અર્થહીન છે. આદિવાસી મહિલાઓ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી રહી છે, પરિવારની આજીવિકા માટે સખત મહેનત કરે છે, તેમ છતાં તેઓ ગરીબ અને દયનીય જીવન જીવે છે. વર્ષ 1993-94 માટે આયોજન પંચ દ્વારા કરવામાં આવેલા ગરીબીના અંદાજો દર્શાવે છે કે 54.91 ટકા ગ્રામીણ અને 41.4 ટકા શહેરી અનુસૂચિત જનજાતિ હજુ પણ ગરીબી રેખા નીચે જીવે છે. કેટલીક આદિવાસીઓ વિવિધ વ્યવસાયોમાં રોકાયેલા છે જેમ કે શિકારનું સ્થળાંતર ખેતી અને ગ્રામીણ હસ્તકલા સ્થાયી ખેતીમાં.

હેબર કમિશન રિપોર્ટ (1961) નો ઉલ્લેખ કરે છે કે આદિવાસી મહિલાઓ વ્યસની કે બોજના જાનવરો નથી, તેઓ બિન-આદિવાસી સમાજની તુલનામાં તેમના સામાજિક જીવન સાથે સંબંધિત તમામ પાસાઓમાં પ્રમાણમાં મુક્ત અને મક્કમ હાથનો ઉપયોગ કરે છે. સામાન્ય રીતે, આદિવાસી સ્ત્રીઓ અન્ય જાતિઓની સરખામણીમાં જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વધુ સ્વતંત્રતા ભોગવે છે. આદિવાસી મહિલાઓ માટે પરંપરાગત અને રૂઢિગત આદિવાસી ધોરણો તુલનાત્મક રીતે વધુ ઉદાર છે. મહિલાઓની ભૂમિકા માત્ર સામાજિક અને આર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં જ મહત્વની નથી, પરંતુ બિન-આર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ તેમની ભૂમિકા એટલી જ મહત્વપૂર્ણ છે. આદિવાસી મહિલાઓ સખત મહેનત કરે છે અને કેટલાક કિસ્સાઓમાં પુરુષો કરતાં વધુ. ભસીન (2007) 'તેમની દુનિયામાં, આદિવાસી મહિલાઓને સ્વતંત્રતા અને સ્વ-અભિવ્યક્તિ છે'. આદિવાસીઓ તેમના આદિવાસી સમકક્ષો સાથે કુટુંબ તેમજ કૃષિ ક્ષેત્રમાં યોગદાન આપવા માટે સમાન ભાગીદાર રહ્યા છે. (નિકોલસ, ગ્યુએર્ડા (2009)) આદિવાસી સ્ત્રીઓ તેમના ખેતરો, ઘરો અને જંગલોમાં આદિવાસી પુરુષો કરતાં વધુ શારીરિક શ્રમ કરે છે. તેઓ ઘરેલું પ્રવૃત્તિઓ કરે છે જેમ કે રસોઈ, સફાઈ, બળતણ અને ચારાનો સંગ્રહ, પરિવારના બાળકો અને વૃદ્ધ સભ્યોની સંભાળ રાખવી. તેઓ ઘરની બહાર ખેત મજૂર તરીકે તેમજ બાંધકામ, ઈંટોના ભણ્ણાઓ વગેરેમાં કામ કરે છે. તેઓ કૃષિ ઉત્પાદનોના માર્કેટિંગમાં મુક્ત અને સ્વતંત્ર છે. તેઓ સ્થાનિક બજારમાં શાકભાજી, વન પેદાશો અને હાથથી બનાવેલી વસ્તુઓ વેચવા જતા હતા. આદિવાસી

મહિલાઓ સામાન્ય રીતે ભારતીય મહિલાઓ કરતાં તેમના સમુદાયોમાં ઉચ્ચ સામાજિક દરજ્જો ભોગવે છે. મિઝોરમ અને મેઘાલયમાં ખાસી જેવી જાતિઓ માતૃવંશીય છે અને તેમના સમુદાયમાં ઉચ્ચ દરજ્જો ભોગવે છે.

• નિષ્કર્ષ

આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ સુવિધાઓને વિસ્તૃત કરવી મહત્વપૂર્ણ છે જેથી તેઓ સમાજમાં સંપૂર્ણ રીતે એકીકૃત થઈ શકે અને તેમની પરિપૂર્ણતા તરફ આગળ વધી શકે. આ માટે મહિલાઓને શિક્ષણ મળી રહે તે માટે શૈક્ષણિક સુવિધાઓ વિકસાવવી જોઈએ. તેમજ શિક્ષકો અને તાલીમની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ જેથી મહિલાઓ સ્વતંત્રતા અને આત્મનિર્ભરતા સાથે શિક્ષણ મેળવી શકે. સામાજિક અને આર્થિક સહાય પૂરી પાડવી જોઈએ જેથી કરીને મહિલાઓ શિક્ષણ માટે સંઘર્ષ કરવાને બદલે તેમનું સંપૂર્ણ ધ્યાન આપી શકે. મહિલાઓને કાઉન્સેલિંગ કાર્યક્રમો દ્વારા ટેકો આપવો જોઈએ જેથી કરીને તેઓ તેમના શિક્ષણની યોજના બનાવી શકે અને સ્વદેશી અને સંગઠિત શિક્ષણનો લાભ લઈ શકે. આ અધ્યયન દ્વારા અમે આદિવાસી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ સુવિધાઓના મહત્વને ઉજાગર કરીએ છીએ અને સૂચનો રજૂ કરીએ છીએ જેથી સમાજના તમામ સભ્યોના સહકારથી આ સુવિધાઓનો વિસ્તાર કરી શકાય

• સંદર્ભ

1. પાર્ક (1997) આદિવાસી ભારતમાં રાધા એસ એન સાક્ષરતા ભારતમાં આદિજાતિ પરિવર્તનમાં મૂલ્યાંકન. બુદ્ધદેવ ચૌધરી દ્વારા જાહેરાત. ઈન્ટર ઈન્ડિયા પબ્લિકેશન્સ, નવી દિલ્હી 1982.
2. અશપ્પા ચિન્ના (2014) "કર્ણાટકમાં બેદાર જનજાતિ" ઈન્ડિયન જર્નલ ઓફ એપ્લાઈડ રિસર્ચ ઇન સોશિયલ સાયન્સ વોલ્યુમ: 4 | કુદુંબ:2 | ફેબ્રુઆરી 2014 | ISSN-2249-555X.
3. અહેમદ, મકબૂલ (2008). શિક્ષણનો વ્યાપક શબ્દકોશ. નવી દિલ્હી: એટલાન્ટિક પબ્લિકેશન્સ એન્ડ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ (P) લિમિટેડ.
4. જ્યોર્જ, કે. કે. (2011). કેરળમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ: ઉદાહરણો અને સરકારી નોકરીઓ માટે તે કેટલું
5. સમાવિષ્ટ છે? (એજ્યુકેશન, એક્સકલુઝન એન્ડ ઇકોનોમિક ડેવલપમેન્ટ વર્કિંગ પેપર સિરીઝ, વોલ્યુમ 1, નંબર 4). કોચીન: સેન્ટર ફોર ધ સ્ટડી ઓફ સોશિયલ એક્સકલુઝન એન્ડ ઇન્કલુઝિવ પોલિસી [CSE IP] અને કોચીન યુનિવર્સિટી ઓફ સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી [CUSAT].
6. ડેબર કમિશન રિપોર્ટ (1961) રાષ્ટ્રોના જીવન ધોરણો: અર્થ અને અસરો. એસ્ટેડિસ્ટિકા: ઇન્ટર-અમેરિકા સ્ટેટિસ્ટિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટનું જર્નલ, 3-31